

УДК 347.238

DOI <https://doi.org/10.32782/apdp.v102.2024.2>*К. С. Бондаренко*

ПРИТРИМАННЯ ТА ГРОШОВЕ ПРИТРИМАННЯ: ДІЇ ПРАВОВИХ МЕХАНІЗМІВ ПОЙМЕНОВАНОГО ТА НЕПОЙМЕНОВАНОГО СПОСОБІВ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВИКОНАННЯ ЗОБОВ'ЯЗАННЯ

Постановка проблеми. Важливим інструментарієм підвищення рівня захисту прав кредитора у договірних правовідносинах є способи забезпечення виконання зобов'язання. З'ясування особливостей дії правових механізмів притримання та грошового притримання посилить ефективність застосування вищезгаданих поймаєного та непоймаєного способів забезпечення виконання зобов'язання в цивільному обороті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У роботах сучасних дослідників, зокрема, Гуйвана П. Д., Заборовського В. В., Пучковської І. Й., Стойки А. В., Шишки Р. Б. та інших створене відповідне теоретичне підґрунтя правових механізмів притримання та грошового притримання як способів забезпечення виконання зобов'язання. Більше уваги дослідниками у наукових працях присвячено притриманню, а грошове притримання як непоймаєнований спосіб забезпечення виконання зобов'язання науковців ще потребує системного вивчення.

Мета. Розкрити особливості роботи правового механізму притримання, як поймаєнованого способу забезпечення виконання зобов'язання та грошового притримання, як непоймаєнованого способу забезпечення виконання зобов'язання.

Виклад основного матеріалу. Юридична конструкція інституту притримання склалася ще в римському праві. У Цивільному кодексі України притримання майна серед інших видів забезпечення виконання зобов'язань унормовано ст. 594 ЦК України. Кредитор, який правомірно володіє річчю, що підлягає передачі боржникові або особі, вказаній боржником у разі невиконання ним у строк зобов'язання щодо оплати цієї речі або відшкодування кредитором пов'язаних з нею витрат та інших збитків, має право притримати її у себе до виконання боржником зобов'язання.

У науковій літературі дослідниками підкреслюються різні аспекти права притримання. Так, Р. Б. Шишка виокремлює декілька сутнісних ознак права притримання: законність походження згаданого виду забезпечення; пов'язаність зі строковими зобов'язаннями; допустимість застосування лише в оплатних зобов'язаннях; односторонність прийняття рішення кредитором про притримання майна за наявності достатніх для цього підстав; зв'язок притримуваного майна з предметом зобов'язання [2, с. 103]. М. А. Тіхонова звертає увагу на те, що притримання речі може застосовуватися не лише у разі невиконання боржником у строк зобов'язання щодо оплати притримуваної речі, а ще й в інших випадках. Адже відповідно до ч. 2 ст. 594 ЦК України, притриманням речі можуть забезпечуватись інші вимоги кредитора, якщо інше не встановлено договором або законом [3, с. 104].

Дослідниця має на увазі вимоги кредитора, що походять з інших зобов'язань між цими ж сторонами. І. Й. Пучковська акцентує увагу на правовій природі права притримання, зазначаючи, що «правова природа притримання зумовлена тим, що кредитор, виконавши власний обов'язок за договором і чекаючи виконання зустрічного обов'язку від боржника, має право притримати у себе річ, якою правомірно володіє на підставі укладеного між сторонами договору, до виконання боржником зобов'язання» [4, с. 154].

А. О. Покровська, розглядаючи право притримання як спосіб самозахисту у договірних відносинах зазначає, що дії з притримання речі вчиняються самостійно особою, чії права порушені. Право притримання спрацьовує як спосіб самозахисту, адже кредитору (особі, чії права порушені) для притримання речі боржника немає потреби звертатися до юрисдикційних органів щоб отримати дозвіл на притримання речі [5, с. 138–139]. М. Панченко зосереджує свою увагу на необхідності одночасного збігу умов для виникнення у кредитора права притримання: притримання спрямоване стосовно чужої речі; законній підстав кредитора володіти річчю; кредитор може притримувати річ боржника, якщо інше не зафіксовано домовленістю сторін у договорі; простроченість зобов'язання боржника перед кредитором, який притримує річ боржника. Також дослідник наголошує, що притримання можливе виключно після правопорушення (недотримання умов угоди) [6, с. 7], відповідно загроза порушення договору не може бути достатньою підставою для застосування кредитором права притримання.

Стосовно природи дій кредитора по притриманню речі боржника усталеної думки у дослідників немає. Частина з них вважають притримання одностороннім правочином, вчиняючи який кредитор-притримувач чужої речі може не видавати її поки боржник не виконає свій грошовий обов'язок, проте А. Н. Труба зазначає, що невидання кредитором утримуваного майна є за своєю природою законною бездіяльністю, а бездіяльність не може породжувати правочин [7, с. 39].

Ст. 595 ЦК України визначено ряд обов'язків кредитора, який притримує річ у себе, зокрема, негайно повідомити про це боржника; нести відповідальність за втрату, псування або пошкодження речі; не має права використовувати річ, яку він притримує [1].

До кредитора, який притримує річ боржника, не переходить право власності на неї. Навпаки, боржник має право розпорядитися нею, а вимоги кредитора, який притримує річ, задовольняються з її вартості. Законом не встановлено терміни притримання речі, а час визначається в кожному окремому випадку на засадах розумності та справедливості [2, с. 103].

Законодавство містить спеціальні норми, що надають кредитору право притримати річ, якою він правомірно володіє за договором певного виду, наприклад, договорів перевезення (ст. 916 ЦК України), комісії (ст. 1019 ЦК України) та підряду (ст. 856 ЦК України). В цих спеціальних нормах як уточняється фігура кредитора, так і деталізується обов'язок боржника для забезпечення якого кредитор може застосувати право притримання [8, с. 155].

Це стосується змісту конкретних вимог та способів звернення стягнення на предмет притримання, значення реєстрації права притримання тощо.

Самі вимоги кредитора, що можуть задовольнятися за рахунок притримуваної речі, можна поділити на 2 групи. Так до першої законодавець включає ч. 1 ст. 594 ЦК України зобов'язання щодо оплати притримуваної речі та відшкодування витрат та збитків кредитора, а ч. 2 ст. 594 ЦК України унормовує ряд інших вимог кредитора [1].

Перша група забезпечує виконання боржником зобов'язань, пов'язаних з річчю, яка притримується кредитором і як правило підтверджується і змістом спеціальних норм закону щодо забезпечення притримання певних договорів. Законодавець визначає певного кредитора та вказує для якого саме обов'язку боржника кредитор має право скористатися притриманням. Зокрема, ст. 856 ЦК України законодавець прямо передбачив право підрядника на притримання. Якщо замовник не сплатив встановленої ціни роботи або інші суми, належні підрядникові у зв'язку із виконанням договору підряду, підрядник має право притримати устаткування, залишок невикористаного матеріалу та інше майно замовника, що є у підрядника.

До другої групи вищезгаданих зобов'язань (ч. 2 ст. 594 ЦК) відносяться інші вимоги, що не стосуються оплати речі, що притримуються. Проте сумнівно що вони не мають грошового характеру, а цілком ймовірно стосуються зобов'язань, які виникли з інших договорів, укладених тими же сторонами раніше.

На відміну від інших засобів забезпечення виконання зобов'язань, для застосування котрих, як правило, необхідна попередня домовленість сторін у вигляді укладення договору про певний вид забезпечення, притримання – це законний засіб забезпечення виконання зобов'язань. Законодавець надає кредитору можливість скористатися притриманням для забезпечення виконання зобов'язання боржником без попередньої домовленості сторін про це і для виникнення права притримання не потрібно укладати договір стосовно права кредитора притримувати майно боржника, достатнім є наявність факту порушення зобов'язання. Але це не означає, що сторони позбавлені права досягти згоди щодо притримання. Однак на практиці договір про притримання укладається дуже рідко [4, с. 156]. Якщо ж він має місце, то сторони можуть помітно розширити або звужити коло підстав щодо застосування притримання; конкретизувати вид майна, що може бути предметом притримання; деталізувати певні права й обов'язки сторін, що виникають у зв'язку з притриманням; визначитися з видами вимог, що можуть забезпечуватися притриманням; передбачити строк існування права притримання. Також можлива згода щодо користування кредитора річчю, яка притримується за відповідних гарантій щодо забезпечення її зберігання тощо.

Певні особливості має застосування притримання як способу забезпечення виконання зобов'язання при порушенні договору комісії. Так комісіонер має право з метою забезпечення своїх вимог за договором – оплати за надану комітенту послугу притримати річ, яка має бути ним передана комітентові, а якщо останнього буде оголошено банкрутом, то комісіонер стає заставодержателем притриманої ним речі (ст. 1019 ЦК України) [1]. Тобто, у разі оголошення комітента банкрутом, притримання фактично «переростає» у відносини застави [5, с.139].

Положення закону щодо права притримання речі (ЦК України статті 594-597) не поширюється на притримання грошових коштів. Право притримання речі борж-

ника отримує кредитор задля впливу на боржника, що прострочив оплату виконаної кредитором роботи, наданої послуги і як наслідок – річ боржника перебуває у кредитора. Витрати щодо її утримання або збереження, ймовірно збитки також підлягають відшкодуванню [8, с. 157]. Беззаперечний факт, що порушений боржником обов'язок є грошовим – він має сплатити кредиторі. Запорукою цього є перебування у кредитора речі боржника у вигляді товару, вантажу, а не грошей останнього щоб у нього була можливість розрахуватися з кредитором за виконання певного договору.

Гроші боржника можуть перебувати у володінні кредитора виключно на підставі договору банківського вкладу (депозиту) або банківського рахунку. У першому випадку (ст. 1058 ЦК України) взагалі відсутній обов'язок щодо сплати грошових сум вкладником, а другий (ч. 2 ст. 1058 ЦК України) наділяє банк правом використовувати грошові кошти на рахунку клієнта з відповідною сплатою за це клієнту процентів (ст. 1070 ЦК України), що позбавляє будь-якого сенсу питання можливої заборгованості клієнта перед банком за обслуговування рахунку [1].

Аналіз змісту «інших вимог» кредитора дозволяє стверджувати, що це грошові вимоги, які випливають з інших договорів, а не з договору за яким боржник передав річ кредиторі [10, с. 85]. Таким чином, деталізація потенційного притримання грошей дозволяє передбачити перспективу такого притримання тільки спеціальним суб'єктом – банком завдяки укладенню вузького кола договорів, які залишилися поза увагою законодавця під час запровадження інституту притримання в ЦК України.

ЦК України статтями 594-597 врегулює право притримання (міра оперативного впливу) та притримання (вид забезпечення виконання зобов'язань) і забезпечує дієвий механізм впливу кредитора на боржника з метою спонукання до виконання порушеного обов'язку, а у разі їх ігнорування боржником передбачає варіант судового позову про звернення стягнення на предмет притримання за правилами, встановленими для застави [9, с. 336].

Правознавці використовують визначення «грошове притримання» для характеристики різних способів захисту, зокрема, серед яких права банку на безакцептне списання грошових коштів з рахунку клієнта зустрічається найбільше [11, с. 76].

Одночасно одними фахівцями «грошове притримання» визнається мірою оперативного впливу, яка може вважатися непойменованим способом забезпечення зобов'язання, іншими – самостійним способом забезпечення виконання зобов'язання. Проте ґрунтовний аналіз цього правового механізму свідчить, що безакцептне списання грошових коштів не можливо віднести до видів забезпечення виконання зобов'язання через відсутність створення кредитором забезпечувального джерела на випадок можливого порушення боржником основного зобов'язання [12, с. 79].

Також слушною є думка, що безакцептним списанням грошових коштів примусово стягнути суму боргу складно – навряд чи боржник обравши шлях недобросовісних дій щодо основного зобов'язання буде акумулювати кошти на власному рахунку.

Таким чином «грошове притримання» у вигляді безакцептного списання грошових коштів з рахунку клієнта для задоволення своїх вимог після порушення клієнтом складно визнати непойменованим видом забезпечення виконання зобов'язання, проте у нього наявні ознаки способу самозахисту однієї з договірних сторін.

Заслугове на увагу забезпечувальна конструкція у вигляді депонування грошових коштів у комбінації з правом на їх договірне списання, яка тотожна грошовому притриманню з наголосом, що предметом притримання можуть бути як будь-які речі, так і грошові кошти. Тобто з метою забезпечення виконання обов'язку позичальника за кредитним договором ним має укладатися договір банківського вкладу (депозиту) на суму кредиту.

Договір банківського вкладу (депозиту) згідно ст. 1058 ЦК України є самостійним та передбачає прийняття однією стороною (банком) від іншої (вкладника) або для неї грошовий вклад. Банк зобов'язується виплачувати іншій стороні відповідну суму та проценти на неї у відповідності з досягнутою сторонами домовленістю. Але для застосування договору банківського вкладу з забезпечувальною метою потрібно укладення забезпечувального договору, де обов'язково має бути умова кредитного договору про його забезпечення, зокрема, посилення на основне зобов'язання, виконання якого забезпечується у такий спосіб та на договір банківського вкладу (депозиту) як забезпечувальне джерело, встановлене на випадок недобросовісних дій боржника щодо основного зобов'язання [9, с. 338]. Також обов'язково у договорі банківського вкладу (депозиту) необхідно вказати, що останній укладається виключно з метою забезпечення виконання основного договору та не має самостійного значення. Ключовим фактором також є обумовленість позиції, що банк видає вкладнику кошти у разі належного виконання ним основного зобов'язання, що саме і обумовлює строк дії договору банківського вкладу (депозиту). За такої ситуації договір банківського вкладу (депозиту) є складовою забезпечувальної конструкції, він не матиме самостійного значення та поділятиме перспективу основного зобов'язання у разі його припинення або недійсності, будучи укладеним виключно для захисту кредитора на випадок порушення боржником забезпеченого ним договору.

Таким чином резервування боржником грошових коштів та надання кредитору права їх безакцептного списання на випадок порушення боржником основного зобов'язання обґрунтовано претендує на роль самостійного забезпечувального механізму, що виступає непоійменованим видом забезпечення виконання зобов'язання.

Як ми бачимо, грошове притримання, як вид забезпечення виконання зобов'язання, передбачає встановлення забезпечувального джерела у вигляді грошової суми, що дорівнює грошовому боргу (100% забезпечення) на депозитному рахунку боржника, яким здійснюється розпорядження, що у випадку прострочення або невиконання ним грошового зобов'язання кредитор вдається до безакцептного списання вищезгаданої суми. Тобто певна сума резервується виключно для забезпечення виконання зобов'язання і після його виконання боржником вищезгадане розпорядження останнього припиняється. У протилежному за наслідками випадку кредитор реалізує своє право (погоджене в договорі боржником) на списання зазначених грошових коштів та у повному обсязі задовольняє свої вимоги [9, с. 339].

Висновки. Таким чином, діюче законодавство не містить обмежень як щодо виду та характеру зобов'язань, виконання яких може забезпечуватися притриманням, так і щодо категорій учасників цивільних правовідносин, які можуть застосувати цей забезпечувальний засіб. Притримання застосовується кредитором для забезпечення будь-яких своїх зобов'язань, що виникли також з інших догово-

рів стосовно певного боржника. Також речова природа права притримання безпосередньо є підґрунтям набуття права власності кредитором на речі (майно), які були предметом договору притримання, який порушено боржником.

Доцільно відзначити, що перспектива унормування та застосування забезпечувальної конструкції, головним змістом якої є резервування грошових коштів з метою надання права на їх наступне договірне списання кредитором за певних умов є актуальною для України. І її роль цілком може відіграти грошове притримання як непойменованний речовий вид забезпечення виконання зобов'язання.

Література

1. Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 № 435-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 40. Ст. 356.
2. Цивільне право України : підручник. Частина 2. Особлива / за редакцією проф. Р. Б. Шишки. Київ, ТОВ «Видавництво Ліра-К». 2018. 996 с.
3. Цивільне право. Особлива частина : навч. посіб. / О. Є. Аврамова, Е. В. Вакулович, А. С. Горбенко та ін. ; за заг. ред. Ю. М. Жорнокуя, О. Є. Кухарєва. МВС України, ХНУВС. Харків, 2023. 420 с.
4. Пучковська І. Й. До питання щодо сфери застосування притримання як засобу забезпечення виконання зобов'язань. *Вісник Академії правових наук України*. 2006. Вип. 2(45). С. 153–160.
5. Покровська А. О. Самозахист у договірних відносинах : дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право». Харків. 2024. 214 с.
6. Заборовський В. В., Стойка А. В. Деякі проблемні аспекти застосування інституту притримання як засобу забезпечення виконання зобов'язань. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Ужгород. 2017. № 47. Том 2. 170 с.
7. Гуйван П. Д. Сутнісні та часові характеристики цивільно-правових способів забезпечення виконання зобов'язань – неустойки та притримання. *Juris Europensis Scientia*. Вип. 2. 2022. С. 36–40.
8. Пучковська І. Й. До питання щодо сфери застосування притримання як засобу забезпечення виконання зобов'язань. *Вісник Академії правових наук України*. 2006. Вип. 2(45). С. 153–160.
9. Пучковська І. Й. Теоретичні проблеми забезпечення зобов'язань : монографія. Харків : Право, 2017. 472 с.
10. Пучковська І. Й. Щодо змісту вимог кредитора, які підлягають задоволенню за рахунок притримуваної речі. *International Scientific-Practical Conference Development of legal regulation in East Europe: experience of Poland and Ukraine: Conference Proceedings, January 27–28, 2017*. Sandomierz. P. 84–86.
11. Охорона і захист прав та інтересів фізичних та юридичних осіб в цивільних правовідносинах / за заг. ред. Я. М. Шевченко. Харків : Харків юрид., 2011. 528 с.
12. Бондаренко К. С. До проблеми класифікації видів забезпечення виконання зобов'язання. *Журнал східноєвропейського права*. 2023. Вип. 116. С. 75–82.

Анотація

Бондаренко К. С. Притримання та грошове притримання: особливості дії правових механізмів поєменованого та непоєменованого способів забезпечення виконання зобов'язання. – Стаття.

Стаття присвячена виявленню особливостей дії правових механізмів притримання та грошового притримання як поєменованого та непоєменованого способів забезпечення виконання зобов'язання для посилення ефективності захисту прав кредитора у договірних правовідносинах. Із змісту легального визначення притримання виокремлено сутнісні ознаки вищезгаданого способу забезпечення виконання зобов'язання та актуалізовано одночасність збігу конкретних умов для виникнення у кредитора права притримання, зокрема, притримання можливе лише щодо чужої речі, якою кредитор має володіти на законній підставі при наявності простроченого зобов'язання боржника перед кредитором, який притримує річ боржника. У роботі наголошено, що дії з притримання речі вчиняються самостійно особою, чії права порушені і це стимулює боржника до якнайшвидшого виконання обов'язку, адже вартість притримуваної речі може перевищувати розмір боргу перед кредитором. Також з'ясовано особливості задоволення вимог кредитора за рахунок притримуваної речі у площині як змісту цих вимог, так і способів звернення стягнення на предмет для забезпечення балансу

інтересів кредитора та боржника. Обґрунтовано позицію, що резервування боржником грошових коштів та надання кредитору права їх безакцептного списання на випадок порушення боржником основного зобов'язання можна вважати самостійним забезпечувальним механізмом у форматі непоіменованого виду забезпечення виконання зобов'язання. Грошове притримання, як вид забезпечення виконання зобов'язання, передбачає встановлення забезпечувального джерела у вигляді грошової суми на депозитному рахунку боржника, що дорівнює грошовому боргу. У випадку прострочення або невиконання боржником грошового зобов'язання кредитор вдається до безакцептного списання вищезгаданої суми. З урахуванням міжнародного досвіду констатовано, що перспектива застосування забезпечувальної конструкції, головним змістом якої є резервування грошових коштів з метою надання права на їх наступне договірне списання кредитором є актуальною для України.

Ключові слова: притримання; грошове притримання, непоіменований спосіб забезпечення виконання зобов'язання, ознаки видів забезпечення виконання зобов'язання; речові (майнові) види забезпечення; джерело забезпечення виконання порушеного зобов'язання.

Summary

Bondarenko K. S. Retention and monetary retention: specific features of legal mechanisms of named and unnamed ways of ensuring the fulfillment of obligations. – Article.

The article is devoted to identifying the peculiarities of the legal mechanisms of retention and monetary retention as named and unnamed ways of ensuring fulfillment of an obligation in order to enhance the effectiveness of protection of creditor's rights in contractual legal relations. The author distinguishes the essential features of the aforementioned method of securing fulfillment of an obligation from the content of the legal definition of retention and updates the simultaneous coincidence of specific conditions for the creditor's right of retention, in particular, retention is possible only in respect of another's thing which the creditor must legally own in the presence of the debtor's overdue obligation to the creditor who retains the debtor's thing. The author emphasizes that actions to withhold an item are taken independently by the person whose rights have been violated, and this encourages the debtor to fulfill the obligation as soon as possible, since the value of the withheld item may exceed the amount of the debt to the creditor. The author also elucidates the peculiarities of satisfying the creditor's claims at the expense of the retained item in terms of both the content of these claims and the methods of foreclosure to ensure a balance of interests of the creditor and the debtor. The author substantiates the position that the debtor's reservation of funds and granting the creditor the right to write them off without acceptance in case of the debtor's breach of the principal obligation can be considered an independent security mechanism in the format of an unnamed type of security for fulfillment of an obligation. Cash retention, as a type of security for fulfillment of an obligation, provides for the establishment of a security source in the form of a cash amount on the debtor's deposit account equal to the cash debt. In case of delay or default by the debtor of a monetary obligation, the creditor resorts to the non-acceptance write-off of the aforementioned amount. Taking into account international experience, the author states that the prospect of applying a security structure, the main content of which is the reservation of funds with a view to granting the right to their subsequent contractual write-off by the creditor, is relevant for Ukraine.

Key words: retention; monetary retention, unnamed method of securing the fulfillment of an obligation, signs of types of security for the fulfillment of an obligation; tangible (property) types of security; source of security for the fulfillment of a breached obligation.